

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יז, תשכ"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

פרשת "עקב"

ידועה בעברית שורת הניגודים בין ראש לרגל, בין ראש לעקב (בראשית ג, טו), בין ראש לזנב, בין ראש לתחתית (שמות יט, יז—כ), בין ראש לאחור (יש' מא, כג—כו), בין ראשית לאחרית וכיו"ב. כלומר עקב שייכת לשורת המלים המנוגדות לראש שנמנו כאן: רגל, זנב, תחתית, אחור, אחרית, אחרון. ולא זו בלבד, אלא כל המשמעים הקרובים האלה דבקו גם במלת עקב עצמה, כולם בארמית ורובם בעברית: סוף תרגל, זנב (בתרגום השומרוני לדברים כח, יג), תחתית (של יהוה, של הגוף — בסורית), קצה (סוטה ח, ו), סוף, אחרית, באחרונה, אחרית (כפי שנראה מיד) וכיו.

וכן בפעלים: עיקב (איוב לו, ד) = עיכב = איחר: אל תאחרו אותי (בראשית כד, נו).

וכן הוא במלות הקישור: עקב = אחרית אשר = מאחר ש.

זה הכלל: שורש עקב ונגזריו מקבילים לשורש אחר ונגזריו.

כל זה מצוי בקונקורדאנציות ובמילונים למיניהם ואינו צריך ראיה. גם חכמינו, בדרשותיהם המרובות בפרשת עקב (דברים ז, יב), פך תפסו את משמעה של מלה זו. הרי לקט מתוך מדרש דברים רבה לאותה פרשה, מהדורת ליברמן, עמוד 71-72:

„והיה עקב תשמעון“ (דברים ז, יב) — אין ישראל מקבלין את התורה אלא בעקב¹: לאחר שמתייסרין מעונשין וסובלין צרות, אז חוזרין ושומעין. „והיה עקב תשמעון“ — זהו שאמר הכתוב: טוב אחרית דבר מראשיתו (קהלת ז, ח), אמר הקב"ה למשה: אין ישראל יודעין ועושין את התורה אלא בעקב¹, ונוטין פניהם לכאן ולכאן ואחר כך באין אצלי. — — — וכן הושע אומר להם: אלכה אחרי מאהבי, אחר ישובו בני ישראל (ג 5), ואינם באים אצלי אלא משהן (= לאחר שהם) נכנסין לצרה; ואף אלו אינן שומעין אלא בעקב¹, שנאמר: והיה עקב תשמעון.

דבר אחר, והיה עקב תשמעון — זהו שאמר הכתוב: הורני ה' דרך חוקיך [ואצרנה עקב] (תהלים קיט לג), אמר דוד לפני הקב"ה: רבש"ע — — — „הורני“ = למדני, „ואצרה“ — בעולם הוה, כדי שאטול שכרי לעתיד לבוא. (שוב: „עקב“ = אחרית, באחרונה).

שם ע' 74: — — — מתן שכרן שמור להם בעקב¹, ואימתי הוא פורע להם שכרן? בעקב¹ = לעתיד לבוא: „והיה עקב“ [תשמעון] (= כנ"ל: באחרונה, באחרית).

1. בעקב = באחרונה. ורגיל בארמית: עקבא = אחרית, סוף. בעקבא = בסוף, באחרונה, כגון ת"י לבראשית מ, יב. הוספת ב' עקב/ בעקב — כדרך מהרה/במהרה, מאד/במאד, פתאום/בפתאום, חנם/בחנם, ודאי/בוודאי, וכיו"ב. וכן: יען וביען (וי' כו, מג; יחזי יג, י). ולהפך: בגלל/גלל, בעבור/עבור.

שם ע' 76: — — — אל תעשו על מנת ליטול שכר עכשיו,
אלא בעקב¹. למלך ששכר פועלים לעשות עמו בפרדס,
אמר להם: על מנת שאתם מאמינים אותי ואני אתן את שכרכם
באחרונה.

ולפי דרכנו: "לקבל שכר בעקב" — ביטוי קצר
ונוח להגדרת אופן התשלום: תשלום מראש וכנגדו תשלום
בעקב: *nachzahlen, pay afterwards*.

אין כל אלה דברי דרש המוציאים את המקראות הרחק
מידי פשוטם, אלא הם הרחבה והעמקה של הפשט: עקב
תשמעון = לאחר שתשמעו, מאחר שתשמעו וכיו"ב.
אין כאן במלת עקב לא כוונת שכר ולא כוונת עונש, אלא
עקב אשר כמותו כ-אחרי אשר. וכשם שמשפחת המלכים: אחרית,
באחרונה, איחור, מאוחר, אחורי, אחרי, לאחר ש-, מאחר ש-
— אינה נוטה לא לטובה ולא לרעה, לא לשבח ולא לגנאי,
אלא כולן מלים ניטראליות, מלות מקום או זמן או סיבה,
העשויות לשמש לכאן ולכאן, הכול לפי העניין — כך נגזרי
השורש עקב: גם משמשים בכל אותם המשמעים, איחור,
מאוחר, אחורי, אחרית, באחרונה, אחרי-, מאחר ש- וכו'
— כולן מלות מקום או זמן או סיבה. ואם נודמנו פעמים
הרבה במקרא לעניין שכר ועונש, אין זה אלא שימוש של
מלה כוללת לצורך מקרי וחולף. משמעותה של עקב (כמשמעותה
של אחר ונגזריה) עשויים לנדרד מתחום לתחום, למשל:

1. מצדיקי רשע עקב שוחד (יש' ה, כג) = בשכר
שוחד, חלף שוחד, תחת שוחד, לאחר (קבלת) שוחד

וכיו"ב — כל הפירושים כשרים ואפשר לראות בעקב ממלם
כאחד.

2. גם עבדך נזהר בהם, בשמרים עקב רב (תה' יט
(12) = שכר מרובה? אחרית גדולה? קרבת המשמע
של שכר ואחרית מצויה במקרא: יש שכר לפעולתך, יש
אחרית ותקווה — ושניהם רמוזים כאן במלת עקב.

3. עקב ענווה — יראת ה' (משלי כב, ד) =
באחריתה של ענווה יראת ה', סופה של ענווה יראת
ה', בשל ענווה באה יראת ה', בעקבות ענווה באה יראת
ה', ענווה גורמת, או ענווה גוררת, או ענווה
מביאה לידי יראת חטא (כתובות ט, טו) — בקיצור: מושג
של תוצאה, תולדה, הבאה אחר הסיבה.

4. לכן כה אעשה לך ישראל! עקב כי זאת אעשה
לך — הפון לקראת אלהיך ישראל! (עמוס ד, יב) = אחר
אשר... הפון. גם כאן אין במשמע של עקב לא שכר ולא
עונש, אלא גרירה בסתם: לאחר מעשה א (עקב מעשה
א) צריך שיבוא מעשה ב.

כאמור, נגזרי השורש עקב דומים במשמעיהם לנגזרי
השורש אחר, וגם בשני הפסוקים האחרונים יכולנו לומר:
אחרית ענווה — יראת ה'; אחרית אשר זאת אעשה לך,
וכיו"ב. אלא שאמירה כזו לא תהיה מדויקת כל צורפה, שהרי
מתוך סדר המעשים (שלאחר מעשה א בא מעשה ב) עדיין אין
אנו יודעים אם יש קשר ביניהם. לשון אחרת, אם אמרנו:
„לאחר שאירע א, אירע ב“, עדיין אין פירושו: מאחר
שאירע א, אירע ב. טעות זו מנוסחת יפה בלאטינית:

ונוכל לתרגמו: אַחַר פֶּן, הווי אומר — מאחר שכן.
והיא טעות מפורסמת בדרך שיפוטם של בני אדם,
המחליפים זימון כרונולוגי בזימון סיבתי.

הבחנה דקה זו בין אחר ש־ לבין מאחר ש־ מועילה
מאוד בעברית והיא נראית כהכרח בלשון. אבל למען האמת
צריך לומר, שלא בכל המקומות במקורותינו יש הבחנה
מדויקת כל כך. במקרא אין כל הבדל בין אחרי כן לבין
מאחרי כן (ש"ב ג, כח; טו, א), ולא בין אחריכם לבין
מאחריכם (דב' כט, כא, אלא אם כן נאמר, שמאחריכם
פירושו: מאחריכם והלאה). ואפילו בלשון חכמים, שבה
הביטוי מאחר ש־ משמש פעמים הרבה להביע קשרי סיבה
וטעם בין מעשה א למעשה ב, לא בכל מקום כן הדבר. אתה
מוצא לא מעט דוגמות, שבהן מאחר ש־ כמוהו כמו לאחר ש־
או אחר ש־. הביטוי העברי מאחרי או מאחר יש לו הקבלה
בארמית הסורית, שגם בהם מן בתר (= מאחר) משתמע כמו
כמו בתר (= אחר), והוספת המ"ם או גריעתה לא מעלה ולא
מורידה². גם אין העירוב הזה צריך להתמיהנו. כשם שאין
גבולות ברורים במציאות, ולא בכל שני מאורעות אנו יכולים
לברר את הקשר שביניהם מהו, כרונולוגי או סיבתי, אף כך
הדבר בלשון: פעמים הרבה אנו אומרים לאחר ש־ ומתפוננים
לומר מאחר ש־, ובתלמוד, כאמור, יש גם דוגמות הפוכות.

2. המ"ם שלי מאחר אינה אלא מסוג המ"מים "המיותרות"

שבקבוצת המלים: מתחת, ממעל, מחוץ, ממול, מהלאה, למרחוק וכיו"ב.

(עירוב תחומים כיוצא בזה אתה מוצא בין מלת הזמן „כיון ש” אירע כך וכך מיד אירע כך וכך” — לבין מלת הסיבה והטעם מכיוון ש”. למעשה אין כל הבחנה, וביותר בתלמוד הירושלמי).
 מעתה לא ייפלא, שטשטושי גבול כאלה יש גם בשימוש עקב, שגם היא יוצאת, כאמור, לכמה פנים: אחרית, אחרי, לאחר ש-, מאחר ש-. אם נאמר במקרא: עקב אשר אירע כך וכך, אירע (או: יארע) כך וכך — אתה יכול לפרשו כקשר של שכר ועונש (= בשכר ש, בעוון ש), או של סיבה ותוצאה (מאחר ש), וגם פשוט כמלת זמן: אחר ש. הכול לפי הענין ואין הכרע.

אף על פי כן, עם כל הכלליות וריבוי הפנים שבמלת עקב, היא דרושה לנו מאוד בעברית של ימינו. יש קשרי סיבה ותוצאה, שקשה להביעם במלות הסיבה: מפני, מתוך, מחמת, בשל, בגלל, משום, על שום. כגון:

המפגינים העצורים טענו, שרק בגלל (או: בשל, או: מחמת) מעשי התקיפות היתרה של השוטרים ורק לאחר שימוש באלות נתפרעו היצרים ופרצו המהומות.

הפעולות האחרונות נתנו אותותיהן בחיי המשק של המדינה: דווקא לאחר צמצום הייצור גבר הביקוש לאותו מצרך; עם הקיצוצים בתקציב ניכרת האטה בקצב הבנייה, וכיו"ב.

בחיוויים כגון אלו מתבקשת מלת עקב, ומשני טעמים: (1) כדי להביע את זמני האירועים, שבסופו של מעשה א בא מעשה ב, גם אם לא מיד; (2) כדי לרמוז, שיש ביניהם קשר של סיבה ותוצאה, ואף הכרח: שמעשה א סופו להביא לידי מעשה ב, שמעשה ב כרוך „בעקבו” של מעשה א אף

שלא בא מפוחו, מחמתו ממש, אלא מפוח-כוחו, בעקיפים, שלא תמיד הקשר מובן מאליו. זיקה כפולה זו מובעת בלועזית infolge; in consequence (of), as a result (of)

ובלשון עיתונינו: כתוצאה מ- — היקוי עיוור ותרגום סר טעם. אך מלת עקב, בעקב, עקב אשר, עקב כי, עקב זאת וכו' — כולן מביעות את הדבר בדיוק גמור. אמת, לעולם ראוי להעדיף את מלות היסוד המצויות ביותר: מפני, מחמת, בשל, מאחר ש האמורות למעלה. אבל אם קשה להסתפק במלת סיבה פשוטה ורוצים לומר במפורש את אופן ההשתלשלות, אין לך ביטוי הולם כעקב. אין טעם להחמיר ולומר שתפקידה לציין רק שכר ועונש מפני שפך מצוי בכמה פסוקים. ראינו שיש בנגורי השורש עקב משמעים מגוונים הרבה יותר מזה, ומי שידע להשתמש במלת עקב בהקשרים מן הסוג המודגם כאן, אין למחות בידו.

ד ב ס ד ן

“כהוא זה”

א

הקורא המתעורר על שימושים, שהם מצויים משום שהם חביבים, או חביבים משום שהם מצויים, עשוי למנות בכללם את הצירוף כהוא זה להגדרת שיעור מועט שבמועט, ומניין דוגמות השימוש מרובה, ולשם הארה